

DANIJEL JELAŠ, *Gradovi donjeg međurječja Drave, Save i Dunava u srednjem vijeku*, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2020., 214 str.

Monografija medijevista Danijela Jelaša s naslovom *Gradovi donjeg međurječja Drave, Save i Dunava u srednjem vijeku* objavljena je 2020. godine u izdanju Hrvatskog instituta za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Na početku djela nalazi se sadržaj, predgovor i uvod, a potom slijedi 11 poglavlja, dok su na kraju zaključak, prilozi, sažetak na engleskom jeziku, izvori i literatura te kazalo osoba i imena.

U prvom poglavlju, *Povijesna geografija* (str. 13-17), autor daje kratak prikaz smještaja i prirodnih karakteristika prostora koji su predmet njegova djela, a to su Požeška, Vukovska i Srijemska te Baranjska županija južno od Drave. Budući da je riječ o prostoru donjeg dravsko-savsko-dunavskog međurječja, autor u radu, radi lakše uporabe, koristi izraz donje međurječje. Kroz drugo poglavlje, *Postanak gradova (urbogeneza) u donjem međurječju* (str. 19-27), D. Jelaš kratko se osvrće na najvažnije činitelje koji su utjecali na proces postanka gradova u donjem međurječju. Osim toga, jasno je naglašeno kako ne postoji kontinuitet između antičke urbanizacije navedenoga prostora i srednjega vijeka, iako je naseljenost toga prostora u prethodnom vremenu, kao jedan od čimbenika razvoja gradova, prisutna kod određenoga dijela srednjovjekovnih gradova. U tom pogledu početci urbanizacije smještaju se u razdoblje razvijenoga srednjeg vijeka.

Tema trećega poglavlja s naslovom *Kategorije urbanih mjesta: pitanje terminologije i kriterija razgraničenja* (str. 29-42) odnosi se na pokušaj definiranja što čini srednjovjekovni grad. Tako autor počinje s predstavljanjem najvažnijih historiografskih pregleda kada je u pitanju kategorizacija i tipologizacija grada u srednjem vijeku. Urbanu mrežu gradskih naselja donjega međurječja Jelaš smatra dijelom čitavog Karpatskog bazena. U ranijim istraživanjima poseban naglasak stavljen je na četiri latinska pojma za urbana naselja tijekom srednjega vijeka, a riječ je o *civitas*, *villa*, *libera villa* i *oppidum*. Oslanjajući se na rezultate

ranijih istraživanja, te prema stupnju urbanog razvoja i uloge centralnog mjesta, Jelaš je gradska naselja podijelio u tri skupine. Prvu skupinu čine gradovi, odnosno urbana mjesta s najvišim stupnjem urbanog razvoja koja su u izvorima na latinskom jeziku označena izrazom *civitas*, iako se u 15. stoljeću često koristi i pojam *oppidum*. Drugu skupinu čine trgovišta, odnosno urbana mjesta u latinskim izvorima označena pod pojmom *oppidum*. Ona su uglavnom bila sjedišta vlastelinstava gdje su se razvili obrt i trgovina lokalnoga značaja, s naglaskom da je agrarna djelatnost stanovništva bila vrlo izražena. Treću skupinu čine trgovišta u nastajanju i Jelaš naglašava da je riječ o umjetno stvorenoj kategoriji jer nije poznata u suvremenim izvorima. U ovu kategoriju uključena su mala i manje poznata mjesta koja su u izvorima barem jednom bila označena kao trgovište, odnosno *oppidum*, ili su imala neki drugi urbani atribut kao što su sajam ili kaštel.

Četvrto poglavlje *Pojedinačni pregled gradova po županijama* (str. 43-108) predstavlja središnji dio knjige. Tako autor promatra pojedinačni tijek razvoja urbanih obilježja 18 mjesta koja su predmet proučavanja u ovoj knjizi. Tako se za Baranjsku županiju navode Našice i Željanovci. Za Požešku županiju Požega. Vukovska županija obuhvaća Đakovo, Eng, Gorjane, Ilok, Osijek, Šarengrad i Vukovar. Dok Srijemska županija obuhvaća Banoštor, Kamenicu, Mandelos, Mitrovicu, Petrovaradin, Slankamen, Vrdnik i Zemun. Za svako mjesto donosi se prikaz njegova smještaja, prvog spomena u izvorima kao i vlasnici mjesta tijekom srednjega vijeka. Također, autor obrađuje i pitanje samouprave, pravnog statusa, crkvenih ustanova, gospodarskih obilježja i obrambenih utvrđenja. Sačuvanost izvora i dosadašnja istraženost pojedinih mjesta odredila su opći pregled svakog od mjesta koja su prethodno navedena, što je Jelaš najbolje predstavio na primjerima Iloka, o kojemu su sačuvani brojni izvori, dok o Engu ili Vrdniku postoji vrlo malo izvora.

Pravni status, povlastice i gradska samouprava naslov je petog poglavlja (str. 109-122). Kao što se može vidjeti prema naslovu u poglavlju obrađen je pravni položaj gradova, samoupravna općinska organizacija javnoga i političkoga života, te poseban status gradskoga stanovništva. Privilegirane gradske općine javljaju se od početka 13. stoljeća, a svoja prava uglavnom zasnivaju na vladarskim povlasticama. Prema tom pravilu stanovništvo je izuzeto od nadležnosti županijskih vlasti i steklo je upravnu, sudsku i ekonomsku autonomiju. Tijekom 14. i 15. stoljeća sličan proces se bilježi i kod trgovišta i privatnih gradova. Kroz kratko poglavlje *Crkvena organizacija i ustanove* (str. 123-125) Jelaš se osvrće na razvoj lokalne crkvene organizacije na prostoru donjeg međurječja, postanku župa, počecima redovništva, djelovanju pro-

sjačkih redova te uloži hospitala. *Urbano gospodarstvo* (str. 127-136) tema je sedmoga poglavlja. U ovom poglavlju dan je kratak pregled dosadašnjih istraživanja o temeljnim grana kao što su trgovina, obrti i poljoprivreda, odnosno riječ je o onim gospodarskim djelatnostima kojima su se bavili stanovnici grada kao i oni koji su s njima poslovali.

Osmo poglavlje nosi naslov *Urbana demografija* (str. 137-143) i u njemu je ukratko prikazan, koliko je to moguće uzimajući u obzir očuvanost izvora, broj gradskoga stanovništva, etnički sastav kao i društvena struktura pojedinih gradova. Pokušaji rekonstrukcije izgleda gradskih naselja na prostoru donjega međurječja tema je devetoga poglavlja naslovljenog *Izgled grada, prostorna organizacija, urbana topografija* (str. 145-150). Jelaš tako ističe da je srednjovjekovna gradnja danas vidljiva tek kod nekoliko mjesta kao što su Đakovo, Ilok, Našice, Požega, Slankamen, Šarengrad, Valpovo i Vrdnik s naglaskom da su srednjovjekovna obilježja u ruševnom stanju ili su zbog kasnijih adaptacija izgubila dio srednjovjekovnog izgleda. Kada su u pitanju ostala naselja i pokušaj opisa njihova izgleda, nužno je osloniti se na arheološka istraživanja kao i nedovoljne srednjovjekovne i novovjekovne izvore. Deseto poglavlje nosi naslov *Osvrt na pisanu kulturu i obrazovanje* (str. 151-155). Jelaš je dao kratak pregled pisane kulture kao i obrazovanja u određenim mjestima donjeg međurječja. Posebno se može naglasiti *Iločki statut*, a najveći dio pisane ostavštine čini diplomatska građa kao što su kaptolske isprave, isprave vršitelja javnih i crkvenih dužnosti, plemića kao i poneke gradske isprave i privilegije, a određenu važnost imaju i kameni natpisi. Požega i Ilok bili su posebno važni kao mjesta iz kojih je dolazio najveći broj studenata. Posljednje poglavlje u knjizi nosi naslov *Gradovi kao centralna mjesta i urbana mreža* (str. 157-163) i u njemu je prikazano kako su određena mjesta u navedenom prostoru imala određene važne administrativne, upravne, gospodarske, obrambene i kulturne funkcije.

Knjiga Danijela Jelaša *Gradovi donjeg međurječja Drave, Save i Dunava u srednjem vijeku*, donekle je izmijenjen rukopis njegova magistarskog rada *Gradovi Požeške, Vukovske i Srijemske županije u srednjem vijeku*. Autorovo djelo u određenoj mjeri predstavlja, kako on to naglašava "bilancu dosadašnjih istraživanja" o razvoju gradskih naselja na prostoru donjeg međurječja Drave, Save i Dunava. Svakako, ovo nije jedino djelo koje se bavi ovom problematikom, ali bi se moglo istaknuti kao najcjelovitije, koje na jasan i pregledan način donosi prikaz urbanog razvoja istočne i srednje Slavonije. U tom pogledu predstavlja i vrlo važan doprinos hrvatskoj historiografiji i urbanoj povijesti.

Goran Mijočević